

**TƏRBİYƏ TEXNOLOGİYALARI
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
UPBRINGING TECHNOLOGIES**

UOT 371

Bəhrüz Ərzuman oğlu Cabbarlı

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının dosenti

Aynur Etibar qızı Abdullayeva

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

**SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN KİÇİKYAŞLI
MƏKTƏBLİLƏRİN TƏRBİYƏ İŞİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Bəhrüz Ərzuman oğlu Джаббарлы

доктор философии по педагогике, доцент

Азербайджанской Государственной Академии Физического Воспитания и Спорта

Aynur Ətibar gızı Abdullaeva

диссертант по программе доктора философии

Институт Образования Азербайджанской Республики

**ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С
ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ**

Bəhrüz Erzuman Jabbarli

doctor of philosophy in pedagogy, associate professor

at Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sports

Aynur Etibar Abdullayeva

doctorial student in the program of doctor of philosophy

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

**THE CHARACTERISTICS OF EDUCATIONAL WORK OF YOUNG
SCHOOLCHILDREN WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES**

Xülasə. Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin ailədə və məktəbdə təlim-tərbiyə işini düzgün qurmaq üçün valideynlərin sinif rəhbəri ilə, müəllimlərlə, psixoloq və defektoloqlarla əlbir işi mühüm məsələlərdəndir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərdə təlim-tərbiyə işini effektiv qurmaq üçün ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması əsas amillərdən biridir. Bunun üçün müəllim aşağıdakı problem xarakterli məsələləri həll etməyə çalışmalıdır:

✓ onun şəxsi fikir və tövsiyələrinin dərk edilməsi üçün şagirdlərə geniş imkanlar yaradılmalıdır;
✓ tədris-təlim prosesində məlumatların tam və aydın tərzdə qavranılması üçün şagirdlərdə bacarıqlar inkişaf etdirilməlidir;

✓ şagirdlərin böyüklərin nitqini tam başa düşməsi təmin olunmalıdır.;

✓ verbal və qeyri-verbal nitq arasındakı uyğunluq gözlənilməli və inkişaf etdirilməlidir.

Şagirdlərin davranışını idarə etmək müəllim üçün vacib məsələdir. Uşağın davranışına təsir edəcək üsullardan biri də modelləşdirmədir. Modelləşdirmə prosesi uşağa gördüklərini öyrətməkdir. Odur ki, müəllim modelləşdirmə üsulundan səmərəli istifadə etməlidir. Modellər xüsusilə faydalıdır, çünki modeli müşahidə edərkən davranışı təkrarlamağı öyrənən şagird bu prosesdən vərdişlər haqqında çox informasiya qazanır.

Açar sözlər: tərbiyə, məktəb, təhsil, inklüziv, valideyn

Резюме. Одним из важных вопросов является сотрудничество родителей с классным руководителем, учителями, психологами и дефектологами, чтобы правильно наладить обучение и воспитание младших школьников с ОВЗ в семье и в школе.

Формирование культуры общения является одним из основных факторов для эффективной организации воспитательной работы у младших школьников с ограниченными возможностями здоровья. Для этого учителю следует попытаться решить следующие проблемные вопросы:

✓ должен создавать широкие возможности для понимания учащимися его личных мнений и рекомендаций;

✓ в учебно-воспитательном процессе у учащихся должны формироваться умения для полного и ясного понимания информации;

✓ следует следить за тем, чтобы учащиеся полностью понимали речь взрослых;

✓ следует ожидать и развивать согласованность между вербальной и невербальной речью.

Управление поведением учащихся является важным вопросом для учителя. Одним из способов воздействия на поведение ребенка является моделирование. Моделирование учит ребенка тому, что он видит. Поэтому учителю следует эффективно использовать метод моделирования. Модели особенно полезны, потому что учащийся, который учится воспроизводить поведение, наблюдая за моделью, получает в этом процессе много информации о навыках.

Ключевые слова: воспитание, школа, образование, инклюзивный, родитель

Summary. One of the important issues is the cooperation of parents with the head of the class, teachers, psychologists and speech pathologists in order to properly establish the training and education of young schoolchildren with disabilities in the family and at school.

Forming a culture of communication is one of the main factors in order to effectively establish educational work in young schoolchildren with limited health opportunities. For this, the teacher should try to solve the following problematic issues:

✓ should create ample opportunities for students to understand his personal opinions and recommendations;

✓ In the teaching-learning process, students' skills should be developed in order to fully and clearly understand the information;

✓ It should be ensured that students fully understand the speech of adults.;

✓ Consistency between verbal and non-verbal speech should be expected and developed.

Managing students' behavior is an important issue for the teacher. One of the ways to influence a child's behavior is modeling. The process of modeling is teaching the child what he sees. Therefore, the teacher should effectively use the modeling method. Models are especially useful because the learner who learns to replicate the behavior while observing the model gains a lot of information about habits from this process.

Key words: upbringing, school, education, inclusive, parent

Respublikamızda “İnklüziv təhsil lahiyyəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il, 20 Nəli qərarına əsasən “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud olan) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir. Hal-hazırda Azərbaycanda 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq var. Onlardan 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internet məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə inklü-

ziv təhsil alır. Əlil uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunması üçün valideynlər arasında maarifləndirmə işi aparmaq lazımdır. Çünki valideynlərin bəzisi əlilliyi olan övladlarını təhsilə cəlb etmirlər. Lakin sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunmasının bir sıra üstünlükləri vardır. Belə ki, həmin uşaqlar inklüziv siniflərdə təhsil almaqla cəmiyyətə adaptasiya prosesini sürətləndirərək həyatda qarşıya qoyduqları məqsədə doğru inamla addımlaya bilirlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar müəyyən bir işdə zəif iştirak edir, utanır, yaxud iştirak etməkdən çəkinirlər. Bu cür uşaqlar tipik uşaqlarla sosial ünsiyyətə vadar edən davranışa tam şəkildə yiyələnməkdə çətinlik çəkirlər. Sosial davranışların tərbiyəsi üçün pedaqoq və psixoloqlar sistemli iş aparmalıdırlar. Məsələn üçün:

- dostluq əlaqələrini elə möhkəmləndirmək lazımdır ki, uşaqlar böyüklərə müraciət etmək yerinə, birbaşa bir-birilərinə müraciət etsinlər;
- müstəqilliyə həvəsləndirmək;
- özünə inam hissələrini gücləndirmək;
- özünə inam və qarşılıqlı münasibətlərini yaratmaq;
- emosiyalarını ifadə etməyə kömək etmək və s.

Məktəbdə sağlamlıq imkanları məhdud olan belə uşaqlara yanaşma fərqli olduğu kimi, ailədə də bu cür uşaqlara münasibətlər fərqlidir. Bunun üçün bu cür uşağa anasının, atasının, bacı və qardaşının, ailənin digər üzvlərinin münasibətlərini də araşdırmaq lazımdır. Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərdə özünəqapanma, digər sağlam uşaqlardan qaçmaq, onlara yovuşmamaq, bir sözlə, psixologiyasında köklü dəyişikliklər əmələ gəlir. Uşağın ailənin üzvlərinə və özünə münasibəti də dəyişir. Nəticədə belə uşaqlarda əsəbilik, psixi pozğunluq halları yaranır. Belə uşağın ailədə təlim-tərbiyəsi sahəsində ciddi çətinliklər meydana çıxır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin ailədə və məktəbdə təlim-tərbiyə işini düzgün qurmaq üçün valideynlərin sinif rəhbəri ilə, müəllimlərlə, psixoloq və defektoqlarla əlbir işi mühüm məsələlərdəndir. Belə uşağı olan valideynlər üçün təcrübəli və bu sahədə ixtisaslaşmış müəllimlər pedaqoji və psixoloji mövzularda mühazirələr, elmi-praktik konfranslar təşkil etməlidir. Bu işi sistemli həyata keçirmək üçün müəllim öz sinfində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlamlıq vəziyyətini, psixologiyasını, ailə vəziyyətini dərinlən öyrənməlidir. Valideynlərlə qrup halında işlərlə yanaşı, fərdi olaraq da məqsədyönlü işlər aparılmalıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin ailədə təlim-tərbiyə imkanları genişdir. Məktəb belə uşaqların valideynləri ilə məqsədyönlü iş aparmalı, onların psixologiyasında yaranan neqativ halların aradan qaldırılması və cəmiyyətdə özünə yer tutması sahəsində

valideynlərin, ailənin imkanlarından səmərəli istifadə etməlidir. Təhsil sahəsində İslahat Proqramının prinsipləri təhsilə yanaşma şəxsiyyət kimi münasibət bəsləməyi, onun təlim-tərbiyə prosesində əsas subyektə çevrilməsini, hər bir uşağa demokratik yanaşmağı tələb edir. Buna görə də sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərə təhsil almaq imkanı yaratmaq, onların ailələrinə dəstək vermək dövrün, zamanın və demokratik cəmiyyətin tələbidir.

Uşaqların emosional inkişafı üçün düzgün rəftar önəmlidir. Dinimizdə də belə bir deyim var: “Kimin övladı varsa, onunla övlad kimi rəftar etməlidir. Övladlar arasında ayrı-seçkilik salınmamalıdır”. Ailəçi münasibətləri elə tənzimləmək lazımdır ki, heç kim zədə almasın.

Sağlamlıqda problem olan uşağın yaxşılaşmasında əsas yük valideynlərin üzərinə düşür. Bunu nəzərə alaraq göstərmək olar ki, uşağın valideynləri ilə əməkdaşlıq; valideynlərlə münasibətin qurulması; müəllimlərin valideynləri dəstəkləməsi; onların başa düşüləcək əsaslı şəkildə öyrədilməsi və sosial-emosional yardım edilməsi; tərəf müqabilliyi, görüşlərin təşkili, valideynlərin təlimə həvəsləndirmək məsələsini önə çəkmək; valideynlərin hüquq və vəzifələrini demək; onlarla səmərəli əməkdaşlığın yaradılmasına nail olmaq və s. Məlumdur ki, uşaq ailədə həm fiziki, həm də sosial sahədə inkişaf edir. Bu səbəbdən inklüziv təhsildə müəllimlərin ailə mühitinə təsir edən sahələri öyrənməli və bunları öz işlərində nəzərə almalıdırlar.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilər üçün, birinci növbədə, yaxşı mühit yaratmalı, ailənin maraq və qayğılarını nəzərə almaq, onlarda uşağın sağalmasına olan marağı göstərmək, ən nəhayət, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın böyüməsini və inkişafını nəzərə almaq lazımdır. Valideynlərə, müəllimlərə və tərbiyə-təhsil müəssisəsinə təqdim ediləcək mövcud ədəbiyyatda 4 məsələ göstərilir: sosial və emosional yardım: informasiya mübadiləsi; valideynlərin və uşaqlarının təlimində iştirak etməyə həvəsləndirilməsi; uşaq və valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin yaradılması və s.

Çox vaxt valideynlərin həddindən artıq məhəbbəti, nəvaziş və himayəçiliyi nəticəsində uşaqlarda özünəxidmət vərdişlərinin formalaşması gecikir, onlar müstəqil yerimirlər, az hərəkətdə olurlar, təlimə və ətrafda baş verənlərə la-

qeyd qalırlar. Valideynlər bilməli və nəzərə almalıdırlar ki, müəyyən edilmiş inkişaf pozulması və bundan sonra təşkil edilmiş uyğun tərbiyə və təlim heç vaxt uşağa lazımı dərəcədə reabilitasiyanı və sosial adaptasiyanı təmin etmir.

Var gücləri ilə uşaqlarını çətinliklərdən qoruyan, məsuliyyətdən azad edən valideynlər yaddan çıxarmamalıdır ki, uşaqlar böyük həyata qədəm qoyacaq, onlar işləməli, sevməli, ailə qurmalı, uşaq böyütməli və istər-istəməz insanlarla ünsiyyətdə olmalıdırlar. Tərbiyənin və təlimin ilk mərhələsində belə uşaqlarda özünəxidmət vərdişlərini formalaşdırmaq çox vacibdir, çünki bu vərdişlər gələcək pedaqoji tərbiyə və təlimin əsaslarından biridir. Çox vaxt valideynlər diqqətsizlikdən uşağın intellektual inkişafını ləngidir, həm də onun gələcəkdə reabilitasiyasına və sosial adaptasiyasına maneə olur.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqlar tez yorulur, onların diqqəti yayınır, iş zamanı müxtəlif neqativ davranış xüsusiyyətləri özünü büruzə verir. Belə halların aradan qaldırılması, qarşısının alınması, həmçinin işgüzarlıq müddətini və səviyyəsini artırmaq üçün valideyn müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə etməli və onları tez-tez dəyişməlidir.

Ümumiyyətlə, sağlamlığı məhdud olan uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilən tapşırıqlar on-

ların həddən artıq yorulmasına və ya qıcıqlanmalarına gətirib çıxarmamalıdır. Odur ki, istirahət dəqiqələri hər hansı tapşırığın yerinə yetirilməsindən sonra aparılsa yaxşıdır. Bu həm də görülmüş işin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir, onlara özünəinam vərdişlərinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyə işinin səmərəli təşkili üçün, ilk öncə, müəllim həmin uşaqlar üçün xüsusi strategiya formalaşdırmalıdır.

Problemin aktuallığı. Son dövrdə inklüziv təhsildən inklüziv cəmiyyətə doğru inamlı addımlar atılır. Dövlət səviyyəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların təhsilinə, asudə vaxtlarının səmərəli keçirilməsinə, tərbiyə işinin xüsusiyyətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün genişmiqyaslı proqramlar və layihələr həyata keçirilir.

Problemin elmi yeniliyi. Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyə işinin xüsusiyyətləri araşdırılmış konkret olaraq hansı qurumların və şəxslərin işə cəlb olunması müəyyənləşdirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyə məsələlərinə kompleks yanaşılmalıdır. Bu baxımdan prosesdə aiddiyatı tərəflər öz işlərinin səmərəliliyi üçün strateji fəaliyyət planını tərtib edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı // Azərbaycan müəllimi. – 2013, 25 oktyabr. 12 s.
2. Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri: 3 fevral 2005-ci il, № 20

E-mail: bahruz.jabbarli@sport.edu.az
veliyeva_86aynur@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəl.dok., prof. Q.M. Cəfərov,*
ped.ü.fəl.dok., prof. N.B. Məcidov

Redaksiyaya daxil olub: 06.10.2022.